

Romano džaniben – ňilaj 2006
Časopis romistických studií

Amaro pajtrin Romano džaniben avel avri paľikerindos
la Kulturakere Ministerstvoske andre Čechiko Republika.

Kado lil kerďilas anda kodo, hod' i Filozoficko fakulta andi Karloski univerzita
rodelas informaciji paj Rrom taj kamelas te del le anglal ávere žejnenge.

Kadi keňva sas poťindi anda programo, savo kamel te vezetij e Rromen
andej lenge rromane sokáša. I Praha kado programo phuterdas ando berš 2006

Vaš kado numeros amen diňa love e organizacija Next Page.
Amen savore džene la ašaras, hoj kamel te hazdel opre the te barvaľarel
e romaňi čhib the e romaňi literatura.

O Next Page resel love khatar o Open Society Institute Peštate.

Anda peske louve das ame i nadacija Arbor Vitae

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Toto číslo je výstup z výzkumného záměru č. 206809
realizovaného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze

Publikace byla financována hlavním městem Prahou z Celoměstských programů
na podporu aktivit národnostních menšin a integrujících se cizinců na území hl. m. Prahy
pro rok 2006

Tato publikace vyšla v rámci projektu "Podpora vydávání v romštině" za laskavého přispění
nadace Next Page, financována organizací Open Society Institute v Budapešti.

Projekt je financován za finanční podpory Nadace Arbor Vitae

— Vyjádření prosby ve dvou romských dialektech

Záměrem článku je prezentovat zdvořilé způsoby prosby ve dvou romských komunitách – v České republice a v Bulharsku. Představíme různé formy vyjádření prosby v romštině a porovnáme je s hindštinou. Při popisu vyjádření prosby za formálních i neformálních okolností si vezmeme na pomoc jazykovědné prostředky a učiníme srovnání z hlediska náboženské příslušnosti Romů v České republice a v Bulharsku – tj. ke křesťanství a islámu. Dále představíme různé formy zdvořilostí mezi dospělými a dětmi a porovnáme je s výsledky zkoumání v oblasti pragmatiky a vývoje dětského jazyka.

Příspěvek byl přednesen v roce 2000 na 5. mezinárodní konferenci o romské lingvistikě v bulharském městě Bania.

1. Úvod

Svou pozornost zaměříme na specifický způsob vyjádření prosby v tradiční romské komunitě. Právě ten bývá častým zdrojem nedorozumění v komunikaci mezi Romy a Neromy, jejichž modely vyjadřování zdvořilosti jsou velmi rozdílné. Rozhodli jsme se hloubkově zkoumat romské jazykové strategie prosby, protože romská pragmatika patří stále mezi málo prozkoumané oblasti, a věříme, že v tomto ohledu přinese naše práce nové informace, platné zejména v oboru lingvistiky. Prosba spadá do kategorie zdvořilostí. Zdvořilost je velmi komplexním kulturním fenoménem, který hraje významnou roli v interpersonální komunikaci a interakci mezi lidmi. Podle S. Fukushimy (2004, s. 371) zdvořilostní strategie se v jednotlivých kulturách liší; mohou být danou kulturou ovlivněny, ale ve studiích, které se zdvořilostí zabývají, není kultura explicitně zmiňována.

Zdvořilost usnadňuje komunikaci, předchází konfliktům, a pomáhá nastolit harmonii a spolupráci mezi lidmi. Pokud je spolupráce a vzájemná interakce *conditio sine qua non* lidské sociální existence, zdvořilost může být považována za kulturní generalitu. To, že zdvořilost má

vysokou hodnotu, se odráží v pořekadlech a rčeních patrně všech národů. Také romský folklor poukazuje na to, jak váženou hodnotu zdvořilost představuje.

- 1) **Lači duma sastruni vudar phuterel. (XR)**
Dobré slovo (slušnost) otevře i železné dveře.
- 2) **Lače laveha dureder dodžaha. (SR)**
S dobrým (slušným) slovem dojdeš dále.
- 3) **Pařiv des, pařiv chudes – řhuri des, řhuri chudes. (SR)**
Když dáváš úctu, dostaneš úctu – když dáš ránu nožem, dostaneš ránu nožem.
- 4) **Te našři des maro, de choća lačo lav. (SR)**
Pokud nemůžeš dát chleba, dej alespoň dobré slovo.
- 5) **I řhib kokalo naj, no kokalo pagel. (XR)**
V jazyce není kost, ale jazyk dokáže kost zlomit.
- 6) **O lafi naj řhuri, no ko vogi džal. (XR)**
Slovo není nůž, a přece jde přímo do srdce.
- 7) **Te mares řhuraha, chev sastjol. Te mares laveha sa jekh dukał. (XR)**
Pokud raniš nožem, rána se zacelí. Pokud raniš slovem, bolest zůstane.

Všechna tato přísloví buď odrážejí významnou roli zdvořilosti v mezilidské komunikaci nebo varují před negativními následky v případě její absence.

Ve *viteřzika paramisa* (hrdinských příbězích), které jsou v rámci různých řánřů romského folkloru nejvýznamnějším nositelem etických hodnot, si *řhavo* (romský chlapec), ve většine řřípádů vystupující v roli hrdiny, zachrání život díky slušnosti a uctívým pozdravením nebo oslovením záporné postavy (řarodějnice).

- 8) **Mi del tut o Del lačo řives, mri kedveřno phuri daje.**
Naděł Vám Bůh dobrého dne, má drahá babiřko. (Standardní fráze hrdiny)

- 9) **Imar pal e zeleno čar na phirdalas, te mange na džanlalas lačo lav te phenel.**
Už bys nechodil po zelené trávě, kdybys byl nedokázal uctivě pozdravit.
(Standardní fráze čarodějnice, která svou pomocí odmění hrdinovu zdvořilost.).

Přestože je zdvořilost kulturní univerzálií, její specifické projevy jsou různé a vždy charakteristické pro danou kulturu. Pokud spolu zástupci dvou různých kultur musí komunikovat, často dochází k nedorozuměním nebo dokonce konfliktům jen proto, že jeden není dostatečně zdvořilý ke druhému. Ve skutečnosti mohou být dostatečně zdvořilí oba, ale jejich osobní „zdvořilost“ se různí jak formou, tak vyjádřením. To je mimo jiné také případ komunikace mezi Romy a Neromy, kteří se vzájemně obviňují z toho, že nejsou dostatečně zdvořilí nebo jsou naopak zdvořilí přespříliš – což je jen jiným projevem neznalosti „správného“ postupu. Ještě než přistoupíme k vlastnímu tématu článku, stručně zmíníme romskou kulturu jako rámec pro vyjadřování zdvořilosti v romštině.

2. Typy kultury a komunikace – slušnost jako kulturní proměnná

Pro naše účely vezmeme v úvahu dvě konceptuální dichotomizace týkající se kultury a komunikace: kolektivistickou vs. individualistickou kulturu. V individualistické kultuře je kladen důraz na individuální cíl, „lidé se mají starat pouze sami o sebe a své nejbližší příbuzné“. V kolektivistické kultuře je důraz kladen na kolektivní cíle. Kolektiv, do kterého lidé patří, „se stará o své členy výměnou za věrnost, kterou mu tyto projevují.“ (G. Hofstede and M. Bond, 1984, s. 419).

V kolektivistických kulturách žijí lidé většinou v užších vztazích, ve větších komunitách (příbuzenstvích), kde častým kontaktem jednotlivých členů dochází k přenosu a sdílení zkušeností a hodnot. Komunikace v kolektivistických společnostech bývá většinou vysoce kontextuální. E. Hall (1976) definuje rozdíl mezi silně a slabě kontextuální komunikací následovně: „Při silně kontextuální komunikaci je větší část informace obsažena ve fyzickém kontextu nebo ve vlastní komunikující osobě a jen malá část zprávy je kódována a explicitně přenášena,“ zatímco při slabě kontextuální komunikaci je „větší část informace vložena do explicitního kódu.“ (s. 79) Člen kolektivistické kultury – silně kontextuální individuum – „očekává, že partner, se kterým komunikuje, ví o tom, co mluvčího trápí, takže nemusí být přesný. Výsledkem je, že mluvčí nehovoří vždy k tématu a dotýká se v řeči všeho možného s výjimkou podstaty.“ (E. Hall 1976, s. 98). D. Levine (1985) popisuje slabě kontextuální komunikaci v USA, které představují vysoce individualizovanou kulturu, a konstatuje, že americký způsob života

| Christo Kjučukov a Milena Hübschmannová |

nabízí jen velmi málo prostoru pro dvojznačnosti. V Americe převládá snaha po přímé a jasné komunikaci, což se odráží např. v poznámkách typu „tak co chceš říct“, „nechoď kolem horké kaše“, „řekni kam míříš“. Zatímco takzvané západní země patří mezi individualistické kultury a používají slabě kontextuální komunikaci, východní kultury jsou více kolektivistické a jejich příslušníci spolu komunikují spíše silně kontextuálně.

Tradiční romské komunity patří do druhé skupiny: jejich kultura je kolektivistická a komunikace uvnitř komunity je silně kontextuální. Věříme, že náš článek, i když se věnuje velmi důležitému tématu, toto tvrzení podpoří.

3. Vymezení předmětu, cílových skupin a metodika sběru dat

V tradiční romské komunitě byla komunikace vždy interpersonální, bez přítomnosti médií ve funkci prostředníka. Účastníci jí byli osobně přítomni a mohli se vzájemně vnímat všemi smysly. Proto bývala verbální forma zprávy doprovázena výraznou intonací, mimikou a gesty – a rovněž informací přenášenou jen těžko postihnutelnými cestami mimosmyslového vnímání. Pouze silná vzájemná empatie umožňovala účastníkům rozmluvy zprávu dešifrovat. Tento typ přenosu informace je typický pro silně kontextuální komunikaci v kolektivistických kulturách. Spojení více druhů formy a více kanálů přenosu způsobuje, že vyjádření je konkrétnější, ale zároveň méně jednoznačné. Nejasnost umožňuje komunikačnímu partnerovi vylíčit tu část informace, které rozumějí oba zúčastnění na bázi kolektivně sdílených hodnot a zřící se osobních přání nebo zájmů a cílů v případě, že zpráva je příliš individualistická a odlišuje se od kolektivní normy. Tím jsou partneři v komunikaci chráněni před *ladž* (ostudou) nebo konfliktem.

Nonverbální vyjádření – intonace, výraz obličeje a gesta – obsahují specificky formalizované fráze a metafory, které jsou obecně užívány a jsou rovněž obecně srozumitelné. Moderní typy komunikace jsou méně často interpersonální, častěji jsou zprostředkovány psaným slovem, telefonem, e-mailem, atd. Všechny tyto faktory plus častější styk s *gadži* způsobují, že řeč těla a obličeje upadá stále více v zapomnění. Přestože by bylo velmi zajímavé zabývat se „prosbou“ v komplexní formě, soustředíme se v dalším pouze na jejich verbální část.

Zabývali jsme se sběrem dat ve dvou romských komunitách: *Chorachane Roma* (Zagon-dží) – muslimská romská komunita v Bulharsku – a slovenští Romové – křesťanští Romové na Slovensku a v České republice.

Romština Chorachanů je dialekt, kterým se mluví v muslimské romské komunitě v severovýchodním Bulharsku. Muslimští Romové mohou patřit jak ke vlašské tak i k nevlašské skupině, ale příklady v tomto článku pocházejí z vlašské romštiny Chorachanů ze skupiny Zagon-dží. Jedním z charakteristických rysů tohoto dialektu je citelný vliv turečtiny.

Romština slovenských Romů je nevlašský dialekt (který je nazýván i mnoha jinými způsoby jako např. serviko, karpatská, rumungrická, slovačiko, atd.), kterým mluví Romové usazení již více než tři století ve slovenských vesnicích. Třetina těchto Romů po druhé světové válce migrovala na území současné České republiky. Vliv slovenštiny je patrný nejen na strukturu jazyka, ale i v kultuře.

V posledních desetiletích se kontakty mezi Romy a Neromy znemohly nejen z hlediska frekvence, ale i typu. Romové jsou vysokou měrou ovlivňováni masmédií, především televizí. To vše ovlivňuje tradiční kulturu a přináší změny i do modelů vyjadřování zdvořilosti. Zaměříme se na vyjadřování zdvořilosti mezi Romy uvnitř tradiční komunity, protože právě ona tvoří bázi pro zdvořilostní obraty mezi mladými Romy.

Naše metody sběru dat jsou založeny na metodě *participant observation* a následných *follow up interview*.

Formulace prosby i poděkování, závisí na tom:

Kdo(prosí /děkuje).....(koho/komu).....za co.

Na věku: starší – mladší osoba

Na vztahu: blízký – vzdálený

Na pohlaví: muž – žena/dítě

4. Komunikační situace

Situace, ve které vyslovujeme prosbu, se dá vyjádřit velmi jednoduchým modelem, o něco komplikovanějším v případě, že specifikujeme osobu žadatele a ostatní subjekty. Kdo, o co a koho (příp. za jakých okolností) prosí? Hlavní složkou tradiční romské komunity byla hierarchie postavení jednotlivých členů celého příbuzenstva. Rozdíly v postavení byly dány především

věkem, pohlavím a tím, o jak vzdálené příbuzenstvo se jednalo. Nebudeme zacházet do detailů, ale uvedeme příklady. Nejstarší bratr (*baro phral*) požíval daleko více úcty než nejstarší bratr v západní individualistické kultuře. Mladší sourozenci ho museli bezvýhradně poslouchat. On sám měl právo kritizovat mladší sourozence, ale nikoli ostatní členy rodiny. V určitém ohledu měl v rodině více autority než matka. Takovýto vztah samozřejmě ovlivňuje formulaci a způsob vyslovování prosby mezi *baro phral* a jeho mladšími sourozenci. Dalším příkladem je specificky vyhýbavý vztah mezi tchánem (*sastro*) a snachou (*bori*). *Bori* by neměla oslovit *sastra* přímo. Jestliže ho chce o něco poprosit, musí použít prostředníka. Vzhledem k tomu, že předmětem našeho zájmu je lingvistický aspekt žádosti, nebudeme zacházet do dalších detailů ve vztazích v tradiční romské rodině a komunitě a pouze stručně zmíníme skutečnost, že formulace žádosti má jinou formu v případě, že starší osoba prosí mladší osobu, a opět jinou, pokud se jedná o vrstevníky. Formulace žádosti závisí na tom, zda se jedná o blízkého příbuzného, vzdáleného příbuzného nebo cizího člověka. Co se týče předmětu žádosti, množství a kvalita žádaného ovlivňuje její formu. Žádající osoba požádá jinak o maličkost, jako je cigareta nebo malá peněžitá částka, než o velký obnos peněz. Žádost o jídlo je v tradiční romské komunitě velmi specifickou záležitostí a zmíníme se o ní v samostatné kapitole.

4.1 Jazykové koncepty vyjádření prosby.

Lingvistické koncepty se projevují v gramatické formě/kategorii zdvořilostních obrátů. Slovesem, které v romštině odpovídá výrazu **prosít**, je v romštině Chorachanů (XR) a ve slovenské romštině (SR): **mangav** – prosím. Zatímco *prosím tě* v češtině a *molya te* v bulharštině se povinně používají i když prosíme o maličkost nebo nevýznamný čin, *mangav tut* je v obou společenstvích užíváno za velmi specifických okolností. Slova vypůjčená z češtiny/bulharštiny *prosina v tut/molisarav tut* se používají jako sociolingvistické příznaky „přespřílišné zdvořilosti“ (over politeness) a/nebo „vyšší kultury“ (higher culture) – podobně jako urození Rusové v 19. stol. používali francouzská slova v ruské konverzaci.

Jádrem fráze/věty, kterou se prosí, je sloveso. Může být použito v následující gramatické formě:

1. Rozkazovací způsob (imperativ)
2. Oznamovací způsob (otázka, zápor; indikativ)
3. Podmiňovací způsob přítomný (kondicionál přítomný)
4. Podmiňovací způsob minulý – nereálný (kondicionál minulý)

Mezi romštinou užívanou Romy Chorachane a slovenskými Romy existují rozdíly. V romštině, kterou užívají Romové Chorachane, se používá 2. osoba jednotného čísla pro oslovení jak familiární tak uctivé. Ve slovenské romštině používají všichni 2. osobu jednotného čísla pro oslovení mladší osoby, dokonce i když se mluvčí navzájem neznají. Když mladší oslovují starší osoby, užívají zdvořilostní formu, která je vyjádřena 2. osobou množného čísla. Vrstevníci mezi sebou používají 2. osobu jednotného čísla, a to i když se neznají. Sloveso bývá často doplněno specifickými zdvořilostními obraty, jimiž je odstupňována míra zdvořilosti. O tomto jevu se ještě zmíníme později.

1. Rozkazovací způsob (imperativ)

1.1 Jednoduchý imperativ (+ intonace)

Jednoduchý imperativ se používá, prosí-li mluvčí o drobnost. Například:

- 1) *De man džigara (XR) / cigaretla (SR)*
- 2) *Phand(e) o vudar (XR; SR)*
- 3) *Vičín les, mi avel te chal (SR)*

Rozkazovací způsob se používá většinou mezi vrstevníky. Dotázaní respondenti zdůrazňovali význam intonace, která reguluje stupeň zdvořilosti. V komunikaci mezi mladými a starými Romy se používá jiná lingvistická strategie. Dokonce i když drobnou prosbu vysloví partneři rozdílného stáří, používají specifické obraty, které svědčí o větší míře zdvořilosti. Strategie rozhovoru je odlišná, když starší žádá mladšího, než je-li tomu opačně. Jestliže starší žádá mladšího, je důležité, jestli jsou si blízcí nebo vzdálení. Starší osloví libovolného mladého chlapce nebo dívku „miro čho“ (můj synu) resp. „miri čhaj“ (má dcero). Jestliže je vztah mezi mluvčím a adresátem důvěrný, použije mluvčí romské výrazy vyjadřující blízké přátelství a něhu:

- 1) **chav t(ir)o muj (XR; SR)**
Jím tvou pusú/obličej.
- 2) **chav tiro iloro (XR; SR)**
Jím tvé srdíčko.
- 3) **chav t(ir)e pele (XR ;SR)**
Jím tvá varlata.
- 4) **chav t(ir)i mindžori (XR; SR)**
Jím tvou píčičku.

Formulace v příkladech 3 a 4 směji používat jen starší osoby, když oslovují děti, patřící do rodiny. Kromě zdvořilosti lze těmito rčeními vyjádřit i lásku k mladým členům rodiny. Ve slovenské romštině se vedle *chav* (jíst) používá rovněž sloveso *čarav* (lízat). Mladší osoby v hovoru se staršími však tyto výrazy nikdy neuvžívají. Pro použití uvedených rčení hraje v obou dialektech roli také rozlišení pohlaví. Starší muž nesmí *chav ti mindžori* (příklad 4) říct v komunikaci s dívkou, ale může říci mladému chlapci *chav te pele* (příklad 3).¹ Není bez zajímavosti, že starší žena smí použít tyto velmi intimní výrazy jak v hovoru s chlapcem tak i s dívkou, jsou-li jí ovšem velmi blízcí.

1.2 Rozkazovací způsob + citoslovce

Jestliže se mezi Romy Chorachane obrací starší muž na mladšího, může použít výraz *mo*, což je tvarem podstatné jméno, které ztratilo svůj status a stalo se citoslovcem. Při oslovení ženy se používá vsuvka „*če / ače*“ (tvarem podstatné jméno). V slovenské romštině se používá obecné citoslovce *oča*-sg. / *očan*-pl. (zdvořilostní plurál) pro oba případy bez rozdílu. Stojí vždy na začátku věty.

- 1) *de man paj, mo (XR)*
- 2) *de man paj, ače (XR)*
- 3) *oča, de man paňi (SR)*
- 4) *očan, den man paňi (SR)*

Rozdílný slovosled v chorachánské a slovenské romštině naznačuje původní status citoslovných slov.

1.3. Rozkazovací způsob následovaný příslovcem/částicí „*ča*“

Tento způsob vyjádření existuje pouze v SR a není používán v XR. Základní význam slova *ča* je „pouze, jen“. V některých případech však *ča* znamená také „trochu“. Například:

Pand ča o vudar, znamená (dosl. Zavři „trochu“ dveře) Zavři dveře, prosím.

De ča man paňi, znamená (dosl. Dej mi pouze/jen vodu) Dej mi, prosím, vodu.

¹ Rozdíly ve zdvořilostních frázích v závislosti na pohlaví jsou zjevné i v individualistické kultuře USA, kde starší profesor–muž smí oslovit mladou studentku–ženu slovy „my dear“, v případě studenta–muže je však toto oslovení nepřipustné. Stejně tak nesmí použít oslovení „my dear“ v případě studenta–muže ani starší profesorka.

Je-li rozkazovací způsob doplněn slovem *ča*, jedná se o zdvořilejší vyjádření prosby.² V konstrukci *imperativ + ča* je důležitý slovosled. Jestliže *ča* následuje po imperativu, jedná se o zdvořilejší prosbu. Naopak jestliže *ča* předchází imperativu, jedná se spíše o příkaz. Věta *Ča de man pañi* znamená něco jako: Neslyšela jsi, že tě prosím o vodu?

1.4 Zdrobnění předmětu, o něž se prosí.

Tato strategie zvýšení stupně zdvořilosti se používá v obou dialektech, XR i SR.

De man pañori je zdvořilejší než **De man pañi**.

Dej mi vodičku.

Phande o vudaroro je zdvořilejší než **Phande o vudar**.

Zavři dvířka.

Papu, phen mange paramisori je zdvořilejší než **Papu, phen mange paramisi**.

Dědečku, vyprávěj mi pohádečku.

Ve všech těchto případech prosí starší osoba mladší o maličkost. Zvláštní skupinu prosb tvoří případy, kdy se jedná o ženy. Často se jedná o známé a obvykle to bývají sousedky. V tradičních kulturách se hojně vyskytuje situace, kdy žena prosí sousedku o něco, co potřebuje na vaření. Obvykle se obrátí na sousedku slovy *De man lonoro, kana cinava/ kinav, dav tut pale* (XR; SR). (Dej mi, prosím, trochu soli, až si koupím, vrátím ti ji). Obě partnerky vědí, že se jedná o pouhý slib, o druh zdvořilosti, který není míněn vážně. Tato ideologie je zdůrazněna v SR v obratu *Te la nane, me la dava, te man nane, joj man dela*. (Když nemá ona, dám jí já, a až nebudu mít já, dá zase ona mně). V některých případech probíhá žádost bez jakékoli verbální komunikace. Typickou situací je žádost o *umblav* (žhavý uhlík). Sousedka žádá o *umblav* na rozdělání ohně. Komunikace obvykle probíhá následujícím způsobem:

A (vstupuje do domu sousedky): **Hin/Si tut jag?** (Máš oheň?)

B: **Le!** (Vezmi si!)

Sousedka A si bere oheň a odchází, aniž by cokoli řekla.

² Stejný typ konstrukce můžeme najít v hindštině. Například formulce *Zara pañi de* je zdvořilejší, než *Pani de*.

2. Oznamovací způsob + intonace

2.1. Přítomný čas oznamovacího způsobu

Jestliže se prosí starší nebo váženější osoba o drobnost, používá se místo rozkazovacího způsobu způsob oznamovací. Všechny další shora uvedené strategie (*ča*, zdvojněliny, atd.) se používají, aby prosba vyzněla zdvořileji. Například:

Phandes o vudar, mamó? (XR; SR) (dosl. Zavíráš dveře, mámo?)

(Můžeš laskavě zavřít dveře, maminko?)

Prosba (oznamovací způsob) má vždy formu otázky.

2.2. Budoucí čas oznamovacího způsobu

Budoucí čas má v SR a XR rozdílný kulturní význam.

2.2.1. Slovenská romština

Ve slovenské romštině zvyšuje budoucí čas stupeň zdvořilosti.

Deha man cigaretl'a, papu? – je zdvořilejší než **Des man cigaretla, papu?**

(Mohl bys mi dát cigaretu, dědečku?)

2.2.2. Romština Chorachanů

V romštině Chorachanů indikuje použití budoucího času mnohem nižší status žadatele. Prosba pak zní jako žebrání.

Kan des man dzigara, papu? (dosl. Dej mi, prosím, cigaretu.)

Avšak kulturní význam je: Proč mi nedáš cigaretu?

2.3. Záporná forma přítomného a budoucího indikativu

Tímto způsobem se zvyšuje zdvořilost vyjádření prosby.

Na des (deha) man love te džav andro/ko kinos, papu?

(dosl. Nedáš mi peníze na kino, dědečku?)

Mohl bys mi, prosím, dát peníze na kino, dědečku?

3. Přítomný podmiňovací způsob (kondicionál)

Přítomný kondicionál se používá jako zdvořilá forma prosby, pravděpodobně pod vlivem české/slovenské zdvořilostní strategie.

Avehas manca andro kinos? (dosl. Šel bys se mnou do kina?)
Prosím, pojď se mnou do kina.

4. Minulý kondicionál (kondicionál nereálný)

Kondicionál nereálný se používá pouze ve slovenské romštině, není to však vlivem okolních jazyků. Je používán zřídka. Prosba vyjádřená minulým kondicionálem je velmi zdvořilá a dává adresátovi možnost jí nevyhovět, aniž by se dotkl žádajícího.

Geľamas te pijel lovina! (dosl. Měli jsme jít na pivo!)
Kulturní význam je: Prosím, pojďme na pivo!

4.2 Kulturně specifické prosby

1. Prosba o jídlo

Jídlo má v romské stejně jako v indické kultuře rituální význam. Konzumace čistého/nečistého jídla, způsob, jakým se jídlo připravuje atd., zrcadlí ostré rozdíly mezi různými sociálními skupinami – kastami uvnitř romské společnosti. *Žuže Roma* – rituálně čistí Romové – by nikdy nejedli v domě *degešů* (Romů, kteří konzumují nečistou stravu, jako například koňské maso, zbytky jídla z předchozího dne, atd.). Nádobí, ze kterého „*degeši*“ jedli, se vyhazuje. Stejnými pravidly se řídí vztahy mezi vyšší (více čistou) a nižší (méně čistou) kastou v Indii.

Prosba o jídlo v romských komunitách se rovněž řídí různými pravidly. Rom smí o jídlo poprosit gádže, ale ne Roma. Mezi Romy se smí prosit o jídlo jen v nejužším rodinném kruhu v rámci jedné domácnosti. Prosit o jídlo i blízké příbuzné, když nežijí v tomtéž domě, je *ladž* –

Christo Kjučukov a Milena Hübschmannová |

ostuda. Očekává se, že hostovi se jídlo nabízí, aniž by o to poprosil. Následující tři příklady ilustrují tato pravidla:

Příklad 1. Osobní zkušenost jednoho ze spoluautorů:

Když mi bylo deset let, jeli jsme s maminkou navštívit bratra mého tatínka. Po dlouhé cestě jsem dostal hlad a řekl jsem to mamince. Maminka mi přísně zakázala, abych požádal tetu o jídlo. Když jsme přišli k příbuzným domů a teta nám nabídla jídlo, museli jsme ho dvakrát až třikrát odmítnout slovy: „*Na som bokhalo!*“ – Nemám hlad! Až potom nám tradiční normy zdvořilého chování dovolily jídlo přijmout a najíst se.

Příklad 2.

Tradiční písnička slovenských Romů ukazuje, že prosit o jídlo je nepřipustné:

Mek čak dural avav, o Roma pal ma vakeren, hoj lendar mangav maro, sa man prekoškeren.	Jen co jsem přišel z daleké cesty, Romové mě pomlouvají, že si říkám o jídlo, všichni mě proklínají.
---	---

Příklad 3. Populární humorný příběh o hladovém Romovi:

Starý Rom, který je vždy hladový, přijde na návštěvu k rodině. Aby sám sebe nevystavil nebezpečí *ladž* tím, že prosí o jídlo přímo, předstírá, že je hluchý. Sedne si tak blízko ke kamnům, že jeho kabát začíná doutnat. Hostitelka říká: *Kako, kl'iginel tumenge o gerekos.* (Strýčku, doutná ti kabát). Stařec odpoví: *Me na chav me, na som bokhalo.* (Nebudu jíst, nemám hlad). Tento dialog se několikrát opakuje. Po posledním varování, že mu doutná kabát a že mu může snadno chytit, přijde stařec ke stolu a řekne: *Tè imar man ajci keren, ta chava.* (Když jinak nedáte, tak já si to jídlo dám.)

Ač každý jinak, všechny tyto příklady dokazují, že poprosit v romské kultuře o jídlo přímo je velká ostuda. Jestliže Rom prosí o jídlo, dostává se tím do pozice žebráka a mění se tím postavení jeho i všech jeho příbuzných v rámci romské komunity. Děkovat za jídlo není zdvořilé.

2. Prosba o peníze

Poprosit o malou částku peněz je možné přímo, přičemž se nepředpokládá, že peníze budou vráceny. Při prosbě o velkou částku je třeba postupovat podle propracovaného scénáře. Osoba, která si chce půjčit, začne konverzaci detailním vylíčením všech potíží, které postihly ji i její rodinu. Líčení může trvat hodiny. Žadatel se obvykle k vlastní prosbě ani nedostane. Tento

ceremoniál představuje standardní strategii, která má za cíl, aby adresát pochopil, co žadatel sleduje. Jestliže adresát chce a může peníze půjčit, sám to nabídne. Jestliže peníze půjčit nemůže anebo nechce, zahájí stejný ceremoniál a stěžuje si na vlastní těžkosti. Žadatel tomu porozumí tak, že jeho skrytá žádost nebude vyslyšena. Během tohoto krásného rozhovoru plného metafor a lichotek, při kterém se zúčastnění ujišťují, jak jeden druhého respektuje, není o penězích nikdy ani zmínka. Nejdůležitější je, že po rozloučení necítí žádný z nich *ladž*.

5. Závěr

Bohužel není v našich silách pokrýt všechny typy situací, ve kterých se prosí o předměty či služby. Jsme však přesvědčeni, že nejdůležitější případy byly zmíněny a analyzovány. Studie je jasným důkazem toho, že strategie prosby je ve většině případů stejná jak v romské společnosti Chorachanů tak slovenských Romů, i když každá z těchto komunit žije v jiném etnickém, kulturním a náboženském prostředí. Strategie zahrnuje nejen kulturní modely, ale i jazykové prostředky. V některých situacích je za rozdílnými způsoby v dialektech Chorachanů a slovenských Romů třeba hledat vliv neromského jazykového prostředí.

Způsob vyjádření prosby v obou romských společnostech (XR a SR) ukazuje, že tradiční romské komunity jsou kolektivistické a komunikace, která probíhá uvnitř, je vysoce kontextová. Existují určitá zdvořilostní pravidla, patrně i z indického období, např. oslovení mladších lidí nebo prosby dětí. V literatuře zabývající se dětským jazykem a zdvořilostmi jsou důkazy kulturně specifických jazykových forem, které děti nabývají ve velmi raném věku. (K. Nakamura, 2001) V tradičních romských rodinách jsou děti těmto specifickým zdvořilostním formám učeny a modely vyjádření prosby a reakce na prosbu jsou jim velmi dobře známy.

Do češtiny přeložila Jarmila Straková

Literatura

- FUKUSHIMA, S. Evaluation of politeness: the case of attentiveness. *Multilingua*. 2004, 23, s. 365-387.
- HALL, E. *Beyond Culture*. Garden City, N.Y.: Doubleday Anchor Books, 1976.
- HOFSTEDE, G. – BOND, M. Hofstede's Culture Dimensions. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 1984, 3, s. 417-433.
- LEVINE, D. *The Flight from Ambiguity*. Chicago: University of Chicago Press, 1985.
- NAKAMURA, K. The acquisition of polite language by Japanese children. In *Developing Narrative and Discourse Competence. Children's Language*. Ed. K. Nelson, A. Aksu-Koc, C. Johnson. Vol. 10. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publisher, 2001.
- TURNER, R.L. *A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages*. London: 1969.

Summary

Asking for Favor in Two Romani Dialects

This paper argues that models of politeness differ culturally, but since politeness is a necessary condition for social cohesiveness it can also be viewed as a 'cultural generality'. The authors examine politeness models among two Roma communities that differ ethnically, linguistically and religiously: the Muslim Xoraxane Roma in Bulgaria and the Christian Servika Roma in Slovakia. They describe the Roma culture as 'collectivist', or group-orientated, where the emphasis is on high-context communication. This is contrasted to the usual Western norm, which emphasizes individuality and low-context communication. The 'collectivist' situation refers to people who live in close groups with strong kinship or other networks, thus sharing much knowledge of each other's lives. This implicit knowledge shapes linguistic and non-linguistic forms of communication (high-context), including how to ask for favors. The authors present linguistic data from both Roma communities, focusing on verb use in asking for favors in specific cultural contexts such as asking for food or money. Differences in linguistic form are influenced by the age, gender, and degree of relationship between both speaker (who requests) and recipient of the request. In some cases, influence from the outside majority language is described. The authors conclude that politeness strategies when asking for favors in these contexts are similar between both Roma communities studied, despite their respective ethnic, cultural, religious, and dialect backgrounds, and suggest that the linguistic data presented provide evidence that these societies are collectivistic, and rely on high-context communicative strategies. Finally, they refer to research on pragmatics of child language development to argue that such strategies are known to be acquired early by children in the process of general language acquisition.

Shukti Chaudhuri-Brill